
СОЦІАЛЬНА РОБОТА

УДК 37.013.42:364-7

В.П. Лютій,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Київського університету імені Бориса Грінченка

Є.А. Захарчук,

здобувач вищої освіти ступеня магістра
Київського університету імені Бориса Грінченка

ОЦІНЮВАННЯ ПРОБЛЕМ ТА ПОТРЕБ УЧНІВ САНАТОРНОЇ ШКОЛИ-ІНТЕРНАТУ

Анотація. У статті розкривається зміст та методи корекційно-реабілітаційної роботи та соціальної підтримки дітей, що перебувають у складних життєвих обставинах, та їхніх сімей, в умовах санаторних шкіл-інтернатів та доводиться необхідність методичної підтримки цієї діяльності. Обґрунтовується методика оцінювання проблем та потреб дитини, яка перебуває в СЖО-вихованця санаторної школи-інтернату, що передбачає визначення індикаторів СЖО, доступних для оцінювання в умовах санаторної школи, комплексне застосування декількох методів оцінювання (триангуляцію методів), міждисциплінарний підхід та командну роботу вихователів, соціальних педагогів і психологів.

Ключові слова: санаторна школа-інтернат; учні; сім'я, складні життєві обставини; потреби; проблеми; оцінювання потреб; соціальні послуги.

Постановка проблеми. Сучасні економічні перетворення, демографічні проблеми, криза в політиці, культурі – все це відбивається на життєдіяльності сучасної сім'ї. Не всі готові до змін, які відбуваються у суспільстві, відповідно в таких сім'ях переважає нестабільність або деструктивність у поведінці дорослих і все це відображається на дітях. Такі сім'ї потребують соціальної підтримки та захисту з боку держави та її соціальних інституцій.

На державному рівні виникає потреба у тому, щоб посилити увагу до сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, та забезпечити належні умови розвитку дітей в таких сім'ях. Одним із допоміжних інститутів, який має необхідні навчально-виховні і лікувально-реабілітаційні умови, що забезпечують поєднання загальноосвітньої підготовки в обсязі

державних вимог до освіти з тривалим оздоровленням, лікуванням та реабілітацією дітей, виступає санаторна школа-інтернат. Значна частина дітей, що навчаються в таких навчальних закладах, має не лише проблеми зі здоров'ям або особливі освітні потреби, а й зустрічається в своїх сім'ях із комплексом матеріально-побутових та соціально-психологічних труднощів, страждає від нехтування або жорстокого поводження батьків, перебуває у складних життєвих обставинах (СЖО). Далеко не завжди їхні сім'ї опиняються в полі зору установ соціального захисту та фахівців із соціальної роботи. Отже, саме психологічна служба санаторної школи може як виявляти дітей, що перебувають у СЖО, так і проводити первинне оцінювання їхніх потреб та ініціювати надання їм та їхнім сім'ям соціальних послуг.

Стан дослідження. Проблеми соціально-педагогічної роботи в умовах школи-інтернату розглядали в своїх працях В. Буянов, М. Трубавіна, Ю. Якубова, соціальної роботи з дітьми та сім'ями, що опинились у складних життєвих обставинах вивчали Ж. Петрочко, А. Плоткін, О. Афенкіна, сучасні підходи до оцінювання проблем та потреб сімей з дітьми розкриті в працях І. Дацюк, М. Кравченко, С. Кузьменко та інших. Так, Ж. Петрочко із співавторами констатують, що в інтернатних закладах діти стикаються з економічними, соціальними, психологічними проблемами, які безпосередньо впливають на формування їхніх життєвих орієнтирів, деформують соціальні установки, ускладнюють процес пристосування до життя у соціумі, а отже, і процес соціалізації особистості [1]. Натомість на думку О. Рассказової, середовище інтернату в сучасних умовах стає все більш відкритим: батьки дітей з особливостями здоров'я та розвитку все частіше відмовляються від цілодобового перебування дітей та активно долучаються до життя освітнього закладу, крім того, за рахунок технічних засобів розширяються можливості вільної комунікації учнів; у виховний процес впроваджуються «відкриті» форми масової роботи з учнями та їх оточенням [2]. Школи інтернати, зокрема – санаторні, як суб'єкти оцінювання потреб дітей, що перебувають в СЖО, та їхніх сімей, дослідниками не розглядалися. Тим не менше, оскільки санаторні школи-інтернати дотичні до соціального захисту та соціальної підтримки сімей в СЖО і соціальної реабілітації їх дітей, вказане завдання є актуальним.

Мета даної публікації: розкрити умови та обґрунтувати методологію оцінювання проблем і потреб учнів санаторної школи-інтернату.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», складними визначаються такі життєві обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самотійно [3]. Закон містить перелік чинників, що можуть спричинити складні життєві обставини, серед яких варто виокремити психічні та поведінкові розлади, малозабезпеченість, поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків,

ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини, жорстоке поводження з дитиною, домашнє насильство, шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією. Згідно із порядком організації надання соціальних послуг, затвердженим Постановою КМУ від 1 червня 2020 р. №587, до сімей, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини, віднесено, зокрема, сім'ї, де триває процес розлучення батьків і вирішується спір між матір'ю та батьком щодо визначення місця проживання дітей, участі батьків у їх вихованні; сім'ї, у яких виховуються діти з інвалідністю, та сім'ї з дітьми, у яких батьки мають інвалідність або страждають від захворювання, що перешкоджає їм виконувати батьківські обов'язки; сім'ї з дітьми, де батьки є трудовими мігрантами; малозабезпечені сім'ї з дітьми; сім'ї, діти з яких перебувають у закладах інституційного догляду та виховання; сім'ї, у яких діти систематично самовільно залишають місце проживання або без поважних причин не відвідують заклади освіти [4].

Відповідно до Порядку ведення службами у справах дітей обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, який було розроблено з метою організації соціального захисту таких дітей та здійснення соціальної роботи з ними, а також їх сім'ями (у разі наявності), підставами для взяття дитини на облік дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, є: проживання в сім'ї, у якій батьки або особи, які їх замінюють, ухиляються від виконання своїх обов'язків з виховання дитини, а саме: коли вони без поважних причин не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає або може вплинути на її фізичний розвиток, не створюють умов для отримання нею освіти; скоєння фізичного, психологічного, сексуального, економічного насильства над дитиною, жорстоке поводження з нею або загроза його вчинення; залучення дитини до найгірших форм дитячої праці; систематичне самовільне залишення дитиною місця постійного проживання; переміщення дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, з тимчасово окупованої території або району проведення антитерористичної операції [5].

Як можна побачити, саме діти, що перебувають у СЖО або виховуються в сім'ях перелічених вище вразливих груп, часто потрапляють до санаторних шкіл-інтернатів, оскільки не отримують належного виховання, розвитку та догляду.

Завдяки існуючій системі, саме санаторні школи-інтернати можуть забезпечити належну соціально-педагогічну роботу з дітьми, що перебувають в СЖО. Згідно з Положенням про санаторну школу, виявлення дітей із соціально-емоційними проблемами має здійснюватися в процесі

вивчення особливостей контингенту учнів навчального закладу, що дало б змогу педагогам забезпечити індивідуальний підхід до дитини в навчально-виховному процесі, а працівники психологічної служби закладу могли б проводити корекційно-реабілітаційну роботу, сприяти розвитку освітніх, інтелектуальних, загальних, спеціальних та соціальних здібностей, допомагати в адаптації до умов навчання й життєдіяльності, а також своєчасно звернутись до установ, що надають соціальні послуги та здійснюють соціальний захист вразливих верств населення [6].

Відповідно до Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, першочерговим напрямом соціально-педагогічної роботи у санаторних школах-інтернатах є вивчення особистості вихованця, з'ясування причин та приводу потрапляння до закладу. Встановлюються наступні відомості: є вихованець сиротою внаслідок смерті (загибелі) біологічних батьків чи сиротою соціальною (батьки живі, але не задовольняють належним чином потреби дитини); склад сім'ї та умови її життя, праці; особливості виховного впливу батьків на формування особистості дитини; стан здоров'я вихованця; недоліки в поведінці. З цією метою організуються довірливі бесіди з використанням активного слухання, емоційної підтримки. З перших днів перебування дитини у школі-інтернаті соціальний педагог займається збором і веденням документації на кожного підопічного та оформленням особових справ. [7]. Проте наведені методи не дозволяють повною мірою виявити всі ознаки перебування дитини та її сім'ї у складних життєвих обставинах. Необхідне чітке визначення індикаторів СЖО, що можуть бути оцінені в умовах санаторної школи-інтернату, та розробка відповідних методик оцінювання, що можуть бути використані її персоналом, зокрема – працівниками психологічної служби закладу.

З метою вивчення умов та існуючої практики оцінювання проблем та потреб учнів санаторної школи інтернату, які перебувають у складних життєвих обставинах, нами було проведено експертне опитування працівників однієї із санаторних шкіл м. Києва. Анкета опитування включала в себе 15 питань, що стосувалися проблем та потреб учнів санаторної школи-інтернату, індикаторів СЖО, у яких можуть перебувати сім'ї учнів закладу, методів, що використовують педагоги та працівники психологічної служби школи-інтернату для виявлення дітей із сімей, що перебувають в СЖО, та оцінювання їх проблем, способів реагування працівників закладу на складні життєві обставини вихованців. Опитувались працівники психологічної служби школи та вчителі. Вибірка експертного опитування – цілеспрямована. Критерієм добору до вибірки була посада та досвід роботи за спеціальністю. В ході дослідження в якості експертів було опитано 12 вчителів молодших та середніх класів санаторної школи-інтернату,

2 соціальні педагоги, психолог та заступник директора із соціально-виховної роботи.

Дослідження показало, що працівники школи-інтернату працюють з такими групами дітей, котрі перебувають у складних життєвих обставинах, як діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; діти з інвалідністю; внутрішньо-переміщені особи; діти з сімей, що постраждали від стихійного лиха або військового конфлікту; діти із сімей, що перебувають за межею бідності; бездоглядні діти; діти, чий батьки ухиляються від виконання батьківських обов'язків або не мають можливості виховувати дитину; діти, що перебувають у конфлікті зі законом. Вивчення випадків таких дітей здійснюють як працівники психологічної служби (практичний психолог, соціальні педагоги), так і вчителі молодшої та середньої школи, класні керівники, представники адміністрації. Методами оцінювання, що вони використовують є: бесіда з дитиною; бесіда з батьками/опікунами/членами родини; збір додаткової інформації практичним психологом та соціальним педагогом у лікувальних та освітніх закладах, де раніше перебували діти; спостереження за дитиною під час освітнього процесу; вивчення документів (довідок, характеристик, особових справ тощо); стандартизовані методи психологічної та педагогічної діагностики.

Серед ознак того, що дитина або її сім'я перебувають у складних життєвих обставинах, працівники санаторної школи-інтернату доступними їм методами виявляють такі:

- дитина проживає в неповній або багатодітній сім'ї, виховується родичами або опікунами;
- сім'я дитини проживає в необлаштованому, непристосованому для життя приміщенні, не має необхідних для проживання речей;
- сім'я фінансово неспроможна, не має належних джерел для існування;
- в сім'ї дитини напружена емоційна атмосфера, постійні конфлікти, прояви агресії, психічні розлади або тривалі соматичні захворювання одного з членів сім'ї;
- зловживання алкоголем або наркотиками, залежна або протиправна поведінка когось із членів сім'ї;
- дитина зазнає психічного, фізичного, економічного або сексуального насильства в сім'ї;
- дитина страждає від насильства з боку однолітків, булінгу;
- дитина постраждала від торгівлі людьми, трудової або сексуальної експлуатації;
- проблеми дитини з мовою, помітна затримка її психічного розвитку, інтелектуальна недостатність, психічні розлади;

– девіантна поведінка дитини, систематичне порушення соціальних норм, вживання психоактивних речовин, агресивна поведінка, поведінкові розлади.

Експерти відмічають потреби вихованців санаторної школи-інтернату, котрі перебувають в СЖО, в поліпшенні харчування, в належному житлі, одязі; в спілкуванні з однолітками; в психологічній підтримці; в засобах компенсації особливих освітніх потреб (в слуховому апараті, окулярах тощо); в постійному контролі ситуації в родині. При цьому, на їхній погляд, такі діти зустрічаються з проблемами зі здоров'ям (часті ГРВІ, застудні захворювання, травми тощо), конфліктами (з однолітками, членами сім'ї, педагогами тощо), з труднощами у навчанні; з нестачею коштів на повсякденні нужди; з надмірним навантаженням через роботу або навчання; з самотністю, відсутністю кола спілкування; проблемою таких дітей часто є особистісна або професійна невизначеність, відсутність життєвих планів та перспектив.

Експертне опитування показало, що у разі виявлення учнів, які самі або чий сім'ї перебувають в СЖО, працівники санаторної школи-інтернату прагнуть вирішити проблему самостійно, проводять педагогічну роботу з дитиною та її сім'єю, перевіряють інформацію та звертаються в соціальні служби, до правоохоронних органів; звертаються за допомогою до недержавних, громадських або благодійних організацій.

Таким чином, дослідження довело, що діти, котрі перебувають у складних життєвих обставинах або виховуються в сім'ях, що зазнають на собі негативного тиску проблем, дійсно навчаються в санаторних школах інтернатах та перебувають в центрі уваги педагогів, адміністрації і працівників психологічної служби закладів. З іншого боку, в ході дослідження вдалося виявити необхідність поліпшення системності такої роботи та налагодження належної взаємодії її суб'єктів. Так, про проведення роботи із дітьми із незаможних сімей, з тими, хто страждає від бездоглядності, перебуває у конфлікті із законом або чий батьки мають проблеми із законом, вказали лише окремі експерти; вчителі і вихователі значно рідше за працівників психологічної служби школи були обізнаними щодо проблем і потреб та звертали уваги на ознаки того, що дитина перебуває у СЖО. При оцінці потреб та виявленні проблем більшість працівників санаторних шкіл спирається переважно на інформацію, отриману в ході бесід із дітьми та їхніми батьками та за допомогою спостереження під час навчально-виховного процесу, з документами щодо дітей працюють здебільшого працівники психологічної служби, стандартизовані діагностичні методики при оцінці проблем і потреб дітей застосовують лише окремі працівники.

Отже, дослідження показало необхідність розробки методики оцінювання проблем і потреб дітей – вихованців санаторної школи-інтернату, котрі перебувають у складних життєвих обставинах. Ця методика має бути доступною для застосування як педагогами, так і працівниками

психологічної служби закладів, спиратися на чіткі індикатори СЖО, котрі доступні для оцінювання в умовах санаторної школи, передбачати комплексне застосування декількох методів оцінювання (тріангуляцію методів), міждисциплінарний підхід та командну роботу вихователів, соціальних педагогів і психологів.

В якості індикаторів оцінювання проблем і потреб можуть бути: інформація щодо соціального статусу дитини, її сім'ї та окремих членів сім'ї, умов життєдіяльності та економічного рівня сім'ї, зайнятості батьків, отримана за допомогою інтерв'ю з дитиною, її батьками або офіційними представниками, та на основі документів і безпосереднього спостереження під час візитів у сім'ю; дані щодо психологічного клімату в сім'ї та взаємовідносин між її членами, поведінки та способу життя дитини та членів її сім'ї, отримана як в ході інтерв'ю, так і за допомогою спостереження, стандартизованих психодіагностичних методик та аналізу незалежних характеристик; дані щодо окремих проблем, пережитого несприятливого досвіду, отримані із незалежних джерел, в ході інтерв'ю та аналізу документів; дані щодо стану здоров'я, психічного і фізичного стану, особливостей розвитку дитини, надані експертами. Висновки щодо наявності проблем та потреб варто робити на основі співставлення фактів щодо умов життєдіяльності, взаємовідносин та поведінки із особливостями розвитку дитини. Інструментарій оцінювання може включати гайди інтерв'ю та форми фіксації їх результатів, орієнтовані на застосування вихователями, психологом та соціальним педагогом; карти спостережень, контент-аналізу документів; анкети експертного оцінювання; пакет психодіагностичних методик. Збір та аналіз даних щодо окремих випадків мають проводити декілька членів міждисциплінарної команди на основі узгодженого плану та розподілу ролей, обміну та сумісного обговорення результатів. Результати оцінювання можуть бути використані при розробці плану індивідуальної роботи з дитиною, соціально-педагогічному супроводі її сім'ї, наданні соціальних послуг безпосередньо психологічною службою закладу та у співпраці із фахівцями з соціальної роботи та працівниками соціальних служб за місцем проживання сім'ї.

Висновки. В ході проведеного дослідження було встановлено, що санаторна школа-інтернат є не лише спеціалізованим закладом освіти, але й установою, на базі якої здійснюється корекційно-реабілітаційна робота та соціальна підтримка дітей, що перебувають у складних життєвих обставинах, та їхніх сімей. Робота з дітьми, що перебувають в СЖО, дійсно є важливим компонентом щоденної практики як педагогів, так і працівників психологічної служби даного типу закладів освіти. Серед дітей, що отримують підтримку в санаторних школах –інтернатах, є діти, позбавлені батьківського піклування, ті, що виховуються в малозабезпечених сім'ях, сім'ях внутрішньо переміщених осіб, сім'ях з випадками домашнього насилля

та девіантної поведінки, діти з інвалідністю, поведінковими порушеннями тощо; працівники закладів здійснюють вивчення їхніх випадків, консультують дітей та батьків, співпрацюють з установами соціального захисту та соціальних служб. Проте ця діяльність потребує систематизації та методичної підтримки. За результатами проведеного дослідження було розроблено концепцію оцінювання проблем та потреб дитини, яка перебуває в СЖО-вихованця санаторної школи-інтернату, що передбачає визначення індикаторів СЖО, доступних для оцінювання в умовах санаторної школи, комплексне застосування декількох методів оцінювання (триангуляцію методів), міждисциплінарний підхід та командну роботу вихователів, соціальних педагогів і психологів.

Перспективою подальшого дослідження проблеми є апробація методики оцінювання проблем та потреб учнів санаторних шкіл-інтернатів та їхніх сімей, в умовах санаторної школи-інтернату, і розробка та впровадження програми підготовки працівників шкіл до її застосування.

Список використаних джерел

1. Петрович Ж.В., Денисюк О.М., Безпалько О.В., Вайнола Р.Х., Вчимося жити самостійно: навч.-метод. посіб. Київ: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2002. 203 с. с. 3.
2. Рассказова О. Историчні витоки та сучасний стан проблеми розвитку соціальності учнів з інвалідністю у системі освіти / О. Рассказова // Зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини. – 2013. – Вип. 3. – С. 15-18.
3. Закон України «Про соціальні послуги» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2019. – № № 18, ст.73 – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
4. Постанова від 1 червня 2020 р. № 587 Київ «Про організацію надання соціальних послуг» [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
5. Наказ Мінсоцполітики України «Про Порядок ведення службами у справах дітей обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» від 4 лютого 2014 р. за № 216/24993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0216-14>.
6. Положення про санаторну школу від 21 листопада 2018 р. № 1026 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1026-2018>.
7. Наказ МОНмолодьспорту та Мінсоцполітики України «Про затвердження Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 10.09.2012 за № 995/557 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12>.